

آینه پژوهش

سال سی و هفتم، شماره سوم
مرداد و شهریور ۱۴۰۵
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب شناسی و
اطلاع رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۱۹

۲۱۹

دوماهنامه
آینه پژوهش

سال سی و هفتم، شماره سوم
مرداد و شهریور ۱۴۰۵

سیدعلی میرافضلی | والتر برونو هنینگ / سید احمد رضا قائم مقامی | امید حسینی نژاد | مجید جلیسه
حبیب الرحمن شروانی / شیوا امیرهدایی | آریا طبیب زاده | رقیه فراهانی | کمال الدین دعایی | میلاد بیگدلو
حیدر عیوضی | علی راد | اصغر ارشاد سربابی | منوچهر فروزنده فرد | محمّد جوکار باصری | مهدی مهریزی
محمد هادی توکلی | رضا استادی | سیدعلی کاشفی خوانساری | سعید مهدوی فر | جویا جهاًنبخش
فرهاد طاهری | رسول جعفریان

فهرست شاعران سفینه رباعیات استانبول: دستنویس شماره ۱۲۰۳ کتابخانه دانشگاه استانبول
| دو خطا در روایات عربی در باب مانویّت | خراسانیات (۹): تحفه ای گرانقدر از میراث گمشده صاحب بن
عباد در نیشابور قرن چهارم قمری | چاپ نوشت (۲۴): رسانه چاپ و بازآرایی منازعات فرقه ای در شبه قاره
هند؛ مطالعه موردی تحفه اثناعشریه، صوارم الالهیات و حسام الإسلام | مطالعات زبان و ادب فارسی در
شبه قاره (۳): قصاید مطهر | یادداشت های لغوی و ادبی (۸): درباره «ایش» و «ایش شاء الله» و «ایشالا»
| اشعار تازه یاب از شاعران دوره قاجار با استناد به نشریات آن عصر: مقاله نهم، اشعار نویافته از ابراهیم
پورداوود | مجموعه های ویراسته در نشر دانشگاهی: راهنمای جامع گونه ها | قطعه ای از تاریخ ترجمه
عربی به فارسی | آینه های شکسته (۱۴): «مُسَوِّمین» (آل عمران: ۱۲۵) در ترجمه های قرآن؛ رویکرد ریشه
شناختی در برابر داستان سرایی | طومار (۱۶): نردبان شکسته (۹): تحلیل انتقادی مصادر اسطوره حفظ
نقد و بررسی کتاب مجمع النوادر (کتابی از میراث داستانی شبه قاره) | درباره «نگاهی به واژگان لغت
فرس» | نقدی بر مقاله «امامت و ولایت در محاق ترجمه ای جدید از قرآن کریم» | نگاهی تحلیلی به
کتاب موسوعة المباحث الاصولية و ادلتها | بررسی انتقادی «سیدرضی لاریجانی و مکتب عرفانی تهران»
| کتابشناسی جامع آیت الله رضا استادی

نکته، حاشیه، یادداشت

پیوست آینه پژوهش: ♦ حسرت تمدنی و ایدئولوژی احیا در یک منظومه فارسی شبه قاره

Ayeneh-ye- Pazhoohesh

Vol.37, No.3

Aug - Sep 2025

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

219

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

پرتال
دوماهنامه
آینه پژوهش

Jap.isca.ac.ir

نگاهی تحلیلی به کتاب موسوعة المباحث الاصولية و ادلتها

مهدی مهریزی
| ۳۰۵ - ۳۲۰ |

۳۰۵

آینه پژوهش | ۲۱۹
سال ۳۷ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۵

چکیده: کتاب المباحث الاصولية یا دانشنامه مباحث علم اصول، حاوی متون ۲۸ کتاب و رساله در مبحث «مقدمة واجب» به ترتیب تاریخی است. این اثر که زیر نظر و با اشراف آیت الله محسن وحید خراسانی فراهم آمده است، افزون بر گردآوری متون به ترتیب تاریخی، سیر تطور مباحث مقدمة واجب را طی قرون مختلف و با توجه به حوادث و رخداد های تاریخی نشان می دهد. مقدمه تحلیلی مفصل به همراه نمودارها و جدول ها، جایگاه ویژه ای به این اثر داده است.

کلیدواژه ها: علم اصول، مقدمة واجب، محسن وحید خراسانی.

An Analytical Review of *Mawsū'at al-mabāḥith al-uṣūlīyya wa-adillatihā*
Mahdi Mehrizi

Abstract: *Mawsū'at al-mabāḥith al-uṣūlīyya wa-adillatihā* (Encyclopaedia of Discussions in Islamic Legal Theory and Their Proofs) contains the texts of twenty-eight books and treatises dealing with *muqaddimat al-wājib*—the question of whether the prerequisite of an obligatory act is itself obligatory—arranged in chronological order. Prepared under the direction and supervision of Ayatollah Mohsen Vahid Khorasani, the work does more than assemble these texts chronologically: it traces the development of the debate over *muqaddimat al-wājib* across different centuries while considering relevant historical events and developments. Its extensive analytical introduction, together with numerous charts and tables, gives the work particular scholarly value.

Keywords: Islamic legal theory, *muqaddimat al-wājib*, Mohsen Vahid Khorasani.

درآمد

علم اصول فقه که منطق فقاهت و ابزار اجتهاد شناخته می‌شود، عمری دراز دارد که به قرن‌های اولیه اسلامی برمی‌گردد. کتاب الالفاظ هشام و الرسالة شافعی از نخستین آثار این علم به شمار می‌رود. این دانش در تاریخ اسلامی فراز و فرودهایی را پشت سر گذاشته است؛ دوره‌هایی مانند قرن پنجم با آثاری چون التذکرة باصول الفقه شیخ مفید، الذریعة سید مرتضی و عدة الاصول شیخ طوسی و قرن هشتم با آثار علامه حلی و شهید اول را می‌توان از دوره‌های اوج آن قلمداد کرد و قرن نهم را می‌توان از دوره‌های رکود به حساب آورد.

با این همه، از قرن سیزدهم به این سو، روزه‌روز بر رونق و نشاط این دانش افزوده شده است تا بدان جا که امروزه از فربهی آن گلایه می‌شود. به سخن دیگر از زمان ملامهدی نراقی تاکنون، علم اصول برخوردار از توسعه کمی و کیفی بسیار شده است.

در دوره معاصر به جز کتاب‌های رایج علم اصول که در ادوار مختلف تاریخ وجود داشته و مباحث را از الفاظ تا آخر پی گرفته‌اند یا به برخی از موضوعات به صورت اختصاصی مانند اجماع یا تعادل تراجیح پرداخته‌اند، چند نوع کتاب دیگر پیرامون علم اصول تدوین شده است که به صد سال اخیر و عمدتاً به چند دهه اخیر برمی‌گردد. این کتاب‌ها ذیل این عناوین قابل طبقه‌بندی هستند:

۱. اصطلاح‌نامه‌های اصول فقه؛ از جمله:

* نور السبیل (اول موسوعة فی مصطلحات اصول الفقه) عبدالرسول المجهتد الیزدی (م ۱۳۴۲ق)، ۱۳۹۶ ش؛

* اصطلاحات الاصول و معظم ابحاثها، علی مشکینی (۱۳۰۰ - ۱۳۸۵ ش)، ۱۳۴۸ ش؛

* معجم المصطلحات الاصولیة، محمد الحسینی، ۱۴۱۵ق/۱۹۹۵م؛

* اصطلاح‌نامه اصول فقه، گروهی، ۱۳۷۸ ش؛

* معجم اصول فقه المقارن، تحسین البدری، ۱۴۲۸ق/۲۰۰۷ م.

۲. فرهنگ‌نامه‌های اصول فقه؛ مانند:

* فرهنگ‌نامه اصول فقه، محمدرضا شب‌خیز، ۱۳۹۳ ش.

۳. دانشنامه‌های اصول فقه؛ از جمله:

* دانشنامه اصولیان شیعه، ۲ ج، محمدرضا ضمیری، ۱۳۹۳ ش.

۴. کتابشناسی های اصول فقه؛ مانند:

* کتابشناسی اصول فقه، مهدی مهریزی، ۱۳۷۳ ش.^۱

با نوعی دیگر از تألیفات اصولی مواجه ایم که با هیچ کدام از آثار سابق مشابهتی ندارد؛ یعنی موسوعه نگاری در علم اصول با سبک و سیاق جدید و نو و آن کتابی است که در این نوشتار به معرفی اش می پردازیم.

موسوعة المباحث الاصولية و ادلتها که با اشراف علمی آیت الله محسن وحید خراسانی جلد پنجم آن در مبحث مقدمه الواجب در سال ۱۴۴۳ ق/ ۱۴۰۰ ش، به چاپ رسیده است، نمونه ای از این گونه موسوعه نگاری است.

این جلد در ۵۸۴ صفحه رحلی به چاپ رسیده است که ۸۵ صفحه آن مقدمه ای مفصل در بیان اهداف و تبیین روش کار است و ۳۷۵ صفحه آن، گزارش مبحث مقدمه واجب از ۲۸ کتاب اصولی است و ۱۱۶ صفحه آخر به جداول و نمودارها اختصاص دارد.

با شناختی که از استاد محسن وحید سراغ دارم که در دهه شصت در دانشکده علوم دانشگاه تهران در رشته های ریاضی و کامپیوتر تحصیل می کرد و همان زمان در درس خارج حضرت

۳۰۸

آینه پژوهش | ۲۱۹
سال ۳۷ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۵

۱. آنچه معرفی شد، نمونه هایی از اصطلاح نامه ها، فرهنگ نامه ها و کتابشناسی ها در میان شیعه بود؛ در میان اهل سنت نیز در این زمینه فعالیت های قابل توجهی صورت گرفته است که به برخی از آنها اشاره می شود:
 - موسوعة مصطلحات اصول الفقه عند المسلمين، د. رفیق العجم، ۲ ج، ۱۹۹۸ م؛
 - مصطلحات اصولية، د. علی محمد بوسلمان الجبیلی، ۱۴۳۵ ق/ ۲۰۱۴ م؛
 - الفهارس الموضوعی للمصطلحات الاصولية، د. علی محمد بوسلمان الجبیلی، ۱۴۳۹ ق/ ۲۰۱۸ م؛
 - مصطلحات الفقهاء و الاصوليين، د. محمد ابراهیم الحنفواوی، ۱۴۲۸ ق/ ۲۰۰۷ م؛
 - گنجینه اصطلاحات فقهی و اصولی، ترجمه کتاب فوق، مترجم: فیض محمد بلوچ، ۱۳۸۸ ش؛
 - مبادی و اصطلاحات اصول فقه، جلال جلالی زاده، ۱۳۸۷ ش؛
 - اصول الفقه تاریخ و رجاله، د. شعبان محمد اسماعیل، ۱۴۰۱ ق/ ۱۹۸۱ م؛
 - فهرست اصول الفقه (المصورات المیکروفیلیمية الموجودة بمکتبة المیکروفیلیم بمركز البحث العلمی و احیاء التراث الاسلامی)، جامعة أم القرى، ۱۴۰۳ ق؛
 - فهرست کتب القواعد الفقهية و اصول الفقه، عمادة شؤون المكتبات، المملكة العربية السعودية، ۱۴۱۵ ق؛
 - اتجاهات التألیف والنسخ فی مجال الفقه و اصوله فی القرنين السابع و الثامن الهجرین، د. عبدالرحمن بن سلیمان المزینی، ۱۴۲۱ ق/ ۲۰۰۰ م؛
 - الدلیل الجامع الی کتب اصول الفقه المطبوعة باللغة العربية، (۱۲۵۸ - ۱۴۲۲ ق/ ۱۸۴۲ - ۲۰۰۲ م)، د. شامل الشاهین، ۱۴۲۴ ق/ ۲۰۰۴ م؛
 - کتب الفقه الحنبلی و اصوله، المخطوطة بمکتبات المملكة العربية السعودية العامة، د. ناصر بن سعود بن عبدالله السلامة، ۱۴۲۷ ق/ ۲۰۰۶ م؛
 - علم اصول الفقه من التدوین الی نهاية القرن الرابع الهجری، د. احمد بن عبدالله بن محمد الضویحی، ۲ ج، ۱۴۲۷ ق/ ۲۰۰۶ م.

استاد آیت الله العظمی حسین وحید خراسانی حضور می یافت و از مستشکلان درس والد معظم بود که سنگین ترین درس خارج اصول فقه حوزه علمیه قم به شمار می رفت، طراحی این کار بزرگ و ابتکاری، از چنان ذهن منسجم و ریاضی و آشنا با دنیای جدید و متبحر در علم اصول، امری متوقع است.

این موسوعه می کوشد مباحث علم اصول را در بستر تاریخی اش معرفی کند و تطورات و فرازوفروید مسائل هر مبحث و ادله آن را به نمایش بگذارد. روشن است که شناخت تاریخ هر علم به صورت عام و هر مسئله از آن علم به طور خاص، در فهم بهتر آن دانش امری مفید و بلکه لازم است. مسئله ای که گاه به نظر بسیار ساده یا سطحی می آید، وقتی در بستر تاریخی اش منظور می گردد، اهمیت و اعتبارش دانسته می شود.

نگاه تاریخی نشان دهنده خاستگاه پیدایش و شکل گیری مسئله در هر علم است؛ همچنان که ما را به سرچشمه سخنان و آبشخور اندیشه ها می رساند. چه بسا گمان می رود مسائلی از نوآوری های زمانه ماست و وقتی به تاریخ آن نگاه می شود، این گمان فرو می ریزد.

نگاه تاریخی سبب می شود گمان نکنیم علم و مسئله هایش از روزگار ما شروع شده اند، بلکه در می یابیم ما هم حلقه ای از حلقه های معرفت و دانش هستیم.

نگاه تاریخی افزون بر آثار معرفتی و دانشی، فواید و بهره های فرهنگی و اخلاقی نیز دارد؛ از یک سو عالمان را از خودشیفتگی علمی باز می دارد و از سوی دیگر به تکریم و احترام گذشتگان می انجامد.

پس از این درآمد و مقدمه، مطالب را در دو بخش دنبال می کنم؛ نخست به معرفی و تبیین نسبتاً اجمالی این اثر می پردازم و سپس با عنوان تحلیل و پیشنهاد و یادآوری، نکاتی ارائه می شود.

یک: معرفی و تبیین

می توان مباحث کتاب را در سه بخش عمده مقدمه یا دیباچه؛ گزارش کتاب های اصولی؛ و نمایه ها و نمودارها تقسیم کرد. نگاه اجمالی به این سه بخش از این قرار است:

الف) نگاهی به دیباچه کتاب

دیباچه یا مقدمه دربرگیرنده چهار مبحث مهم است:

۱. بیان تصمیم اولیه و انگیزه ها و فواید؛

۲. بیان چارچوب و مدل معرفی کتاب‌ها؛
۳. نگاهی به سیر تاریخی و علمی مبحث مقدمه واجب در کتاب‌های اصولی؛
۴. نگاهی به حوادث و رخداد‌های تاریخی عصر مؤلفان کتاب‌ها.

در این طرح، ابتدا پنجاه کتاب با این ایده و نگاه بررسی می‌شود و در نهایت، ۲۸ کتاب از نخستین تدوین‌های اصول فقه شیعه تا روزگار مؤلف، انتخاب و محور پژوهش حاضر قرار می‌گیرد. فهرست این ۲۸ کتاب چنین است:

۱. التذكرة باصول الفقه، شیخ مفید (م ۴۱۳ ق)؛ ۲. الذريعة الى اصول الشريعة، سید مرتضی (م ۴۳۶ ق)؛ ۳. العدة فی اصول الفقه، شیخ طوسی (م ۴۶۰ ق)؛ ۴. معارج الاصول، محقق حلی (م ۶۷۶ ق)؛ ۵. مبادئ الوصول إلى علم الاصول؛ ۶. تهذیب الوصول إلى علم الاصول؛ ۷. نهاية الوصول إلى علم الاصول، علامة حلی (م ۷۲۶ ق)؛ ۸. معالم الاصول، حسن بن زین الدین (م ۱۰۱۱ ق)؛ ۹. زبدة الاصول، شیخ بهایی (م ۱۰۳۱ ق)؛ ۱۰. نقد الاصول الفقهية، فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ ق)؛ ۱۱. الوافية فی اصول الفقه، فاضل تونی (م ۱۰۷۱ ق)؛ ۱۲. رسالة البحرانی، سید ماجد بحرانی (م ۱۰۲۸ ق)؛ ۱۳. رسالة السبزواری، محقق سبزواری (م ۱۰۹۰ ق)؛ ۱۴. رسالة الخوانساری، محقق خوانساری (م ۱۰۹۹ ق)؛ ۱۵. انیس المجتهدین فی علم الاصول، ملامهدی نراقی (م ۱۲۰۹ ق)؛ ۱۶. هداية المسترشدين فی شرح اصول معالم الدين، محمدتقی نجفی اصفهانی (م ۱۲۴۸ ق)؛ ۱۷. القوانين الحکمة فی الاصول، میرزای قمی (م ۱۲۳۱ ق)؛ ۱۸. الفصول الغرورية فی الاصول الفقهية، محمدحسین اصفهانی (م ۱۲۴۵ ق)؛ ۱۹. مطارح الانتظار، شیخ انصاری (۱۲۱۴ - ۱۲۸۱ ق)؛ ۲۰. کفایة الاصول، آخوند خراسانی (م ۱۲۵۵ - ۱۳۲۹ ق)؛ ۲۱. فوائد الاصول، محمدحسین نائینی (۱۲۷۶ - ۱۳۵۵ ق)؛ ۲۲. نهاية الافکار، آقاضیاء عراقی (م ۱۳۶۱ ق)؛ ۲۳. الاصول فی علم الاصول، میرزاعلی ایروانی (۱۳۰۱ - ۱۳۵۴ ق)؛ ۲۴. درر الفوائد، عبدالکریم حائری (۱۲۷۶ - ۱۳۵۵ ق)؛ ۲۵. اجود التقريرات، محمدحسین نائینی (۱۲۷۶ - ۱۳۵۵ ق)؛ ۲۶. محاضرات فی اصول الفقه، سید ابوالقاسم خوئی (۱۳۱۷ - ۱۴۱۳ ق)؛ ۲۷. اصول الفقه، محمدرضا مظفر (۱۳۲۲ - ۱۳۸۳ ق)؛ ۲۸. غرر الاصول، محسن وحید خراسانی (۱۳۳۲ ش -).

نویسندگان در بند اول به خوبی و عالمانه، فواید مطالعات تاریخ محور را برای علم اصول بازگو کرده‌اند و نشان داده‌اند که نگاه تاریخی بسان یک نقشه دقیق، قوت‌ها و ضعف‌های گذشته را بازنمایی می‌کند و بستر رشد و نوآوری را فراهم می‌آورد. به سخن دیگر در پرتو نگاه تاریخی، می‌توان به باطن علوم نفوذ و ناشناخته‌ها را کشف کرد. در ادامه اشاره می‌کنند که در این نگاه

تاریخی به علم اصول، تمامی تغییر و تحول‌ها مدنظر است؛ از عنوان گرفته تا ساختار و دسته‌بندی، تا چگونگی تحریر محل نزاع و نیز استدلال‌ها و ...

بند دوم به بیان چارچوب معرفی کتاب‌ها اختصاص دارد. مؤلفان در گزارش هر کتاب به این موارد پرداخته‌اند:

۱. معرفی اجمالی نویسنده و کتاب؛
۲. نمودار مبحث مقدمه واجب در هر کتاب؛
۳. مرحله اول شامل (۶ مطلب): بیان مسئله، مقدمات، مقارنات، تنبیهات، اقوال مسئله و ثمره؛
۴. مرحله دوم بیان ادله نویسنده، شامل (۸ دلیل): کتاب، سنت، عقل، اجماع، سیره عقلا، شهرت، اصل، دلیل اعتباری؛
۵. مرحله سوم بیان ادله اقوال دیگر مانند مرحله دوم.

گفتنی است در معرفی ادله نویسنده و ادله دیگر اقوال، هر کدام از ادله مورد استناد را می‌آورند و شماره مخصوص آن را برایش ذکر می‌کنند؛ برای مثال اگر فقط به دلیل عقل استناد شده، چنین تیتراژ می‌شود: ۳. العقل. یعنی فقط به دلیل سوم که عقل می‌باشد، استناد کرده است.

در بند سوم که نگاهی تاریخی به مبحث مقدمه واجب در کتاب‌های علم اصول دارد، به دو مبحث پرداخته‌اند؛ یکی اشاره اجمالی به کتاب‌ها در طی قرون و ادوار که در ضمن آن شمایی کلی از مباحث در هر کتاب بازگو می‌شود؛ دیگری اشاره به تطورات و تغییرات موضوع مقدمه واجب در این ۲۸ کتاب. تغییرات و تحولات را در عنوان مسئله، ساختار، محل نزاع، مقدمات مسئله، مقارنات، تنبیهات، اقوال و آرا و ادله نشان داده‌اند.

در پایان این بند هوشمندانه به بیان ثمره و فواید مبحث مقدمه واجب و کارکرد آن در علم اصول و نیز مباحث فقهی به صورت مستقیم و غیر مستقیم می‌پردازند و گویا به شبهه بی‌فایده بودن این مبحث در علم اصول، که بخش درخور توجهی از اصول را به خود اختصاص داده، پاسخ می‌دهند.

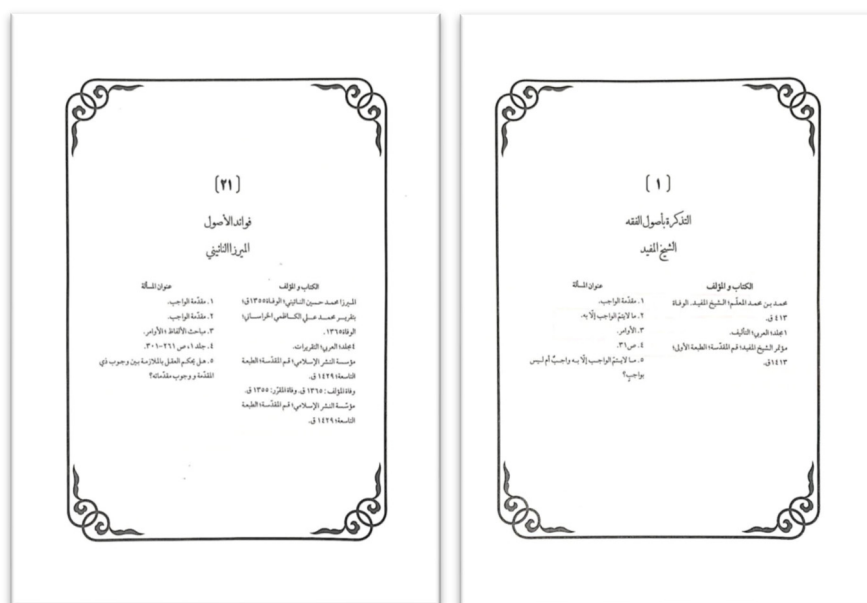
آخرین بند، گزارش اجمالی از رخداد‌های تاریخی در دوران نویسندگان این ۲۸ کتاب است؛ از دولت حمدانیان گرفته تا حکومت آل بویه، دولت غزنویان، حکومت سلجوقیان، ایلخانیان، حکومت صفویه، حکومت افشاریه، حکومت قاجار و دولت عثمانی. گذری هم به حوادث اروپا در این ادوار تاریخی دارند و از قرون وسطی در غرب، تا جنگ‌های صلیبی، تأسیس کلیسای ارتودوکس، عصر نهضت و انقلاب صنعتی در اروپا یاد می‌کنند.

در این گزارش تاریخی به اجمال و البته دقیق، ارتباطی را میان مؤلفان کتاب‌های اصول در ادوار مختلف و حکومت‌های یادشده نشان داده‌اند و این بدین معناست که گرچه به صورت تشریحی و تفصیلی به این مسئله نپرداخته‌اند، اما سرنخ‌هایی را برای محققان و پژوهشگران نشان داده‌اند و روزه‌هایی را برای تحلیل‌های تاریخی باز کرده‌اند. بدین گونه دیباچه کتاب تمام می‌شود.

ب) نگاهی به گزارش کتاب‌های اصولی

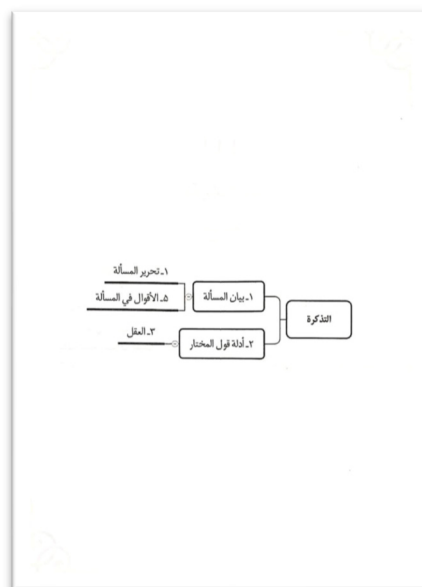
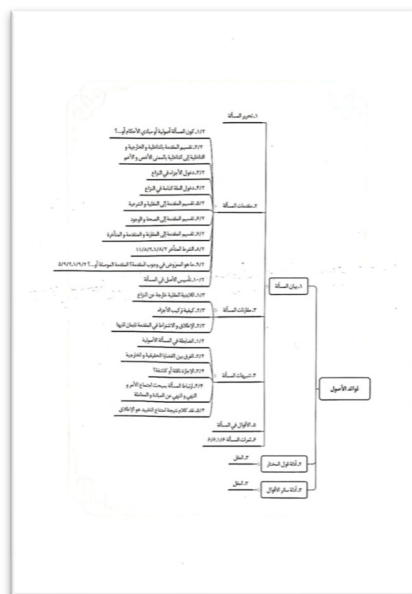
در این بخش که محتوای اصلی کتاب را تشکیل می‌دهد و بیشترین حجم کتاب بدان اختصاص دارد، مطالب ۲۸ کتاب و رساله اصولی را در مبحث مقدمه واجب گزارش می‌کنند. در این گزارش‌ها این گونه عمل شده است:

۱. ابتدا یک صفحه فهرست‌گونه از کتاب و مؤلف و فهرست عناوین آورده می‌شود؛ مانند این نمونه‌ها:

تصویر صفحه ۸۷ و ۳۱۳

۲. سپس یک نمودار از فهرست مباحث آورده می‌شود؛ مانند این نمونه‌ها:

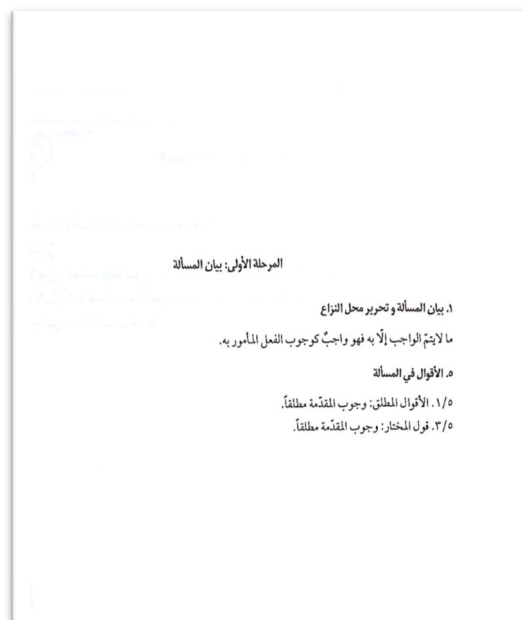

۳۱۳

آینه پژوهش | ۲۱۹
سال ۳۷ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۵

عکس ص ۸۸ و ص ۳۱۴

۳. آن گاه گزارشی از شرح حال مؤلف به اجمال آورده می شود و سپس به معرفی کتاب می پردازند.

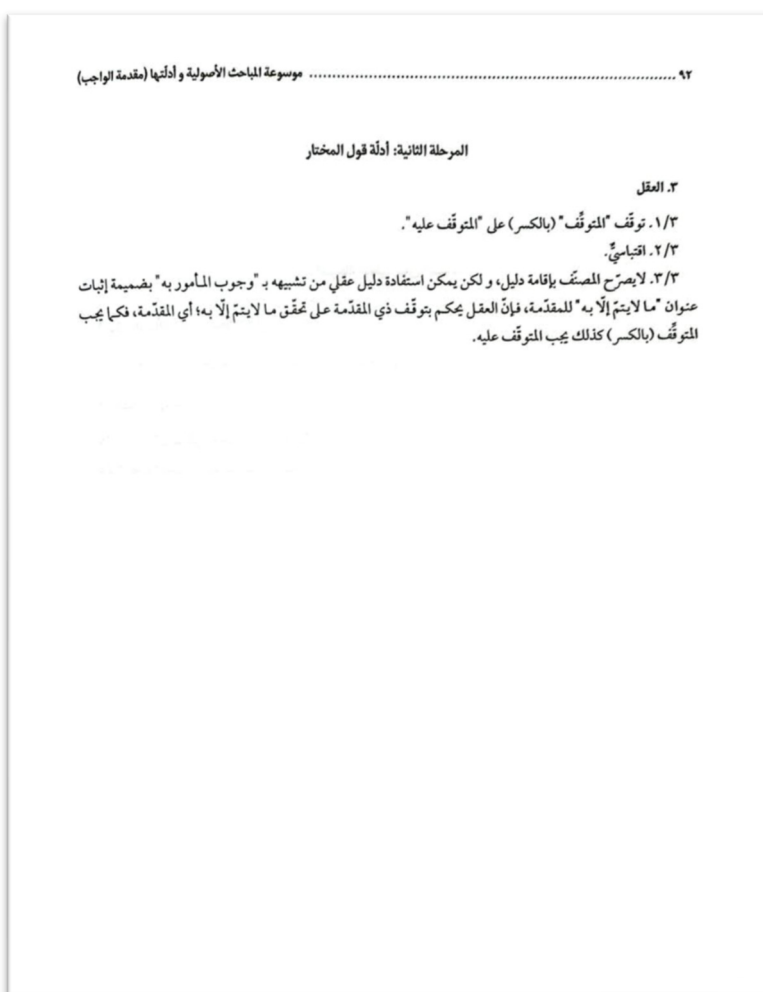
۴. سپس وارد مرحله اول می شوند که شش مطلب در آن پیش بینی کرده اند: بیان مسئله، مقدمات، مقارنات، تنبیهات، اقوال مسئله و ثمره.

و در هر کتاب هر کدام از شش مطلب که وجود دارد، آورده می شود. ممکن است در یک کتاب، فقط دو مورد از اینها باشد؛ مانند این نمونه:

تصویر صفحه ۹۱

و ممکن است بیشتر باشد که فهرست وار آورده می شود.

۵. سپس به مرحله دوم می‌رسند که بیان ادله نویسنده است. ادله را هشت عنوان احصاء کرده‌اند: کتاب، سنت، عقل، اجماع، سیره، عقلا، شهرت، اصل، دلیل اعتباری و هر کدام که مورد استفاده نویسنده بوده، فهرست وار آورده می‌شود؛ مانند این نمونه:

تصویر صفحه ۹۲

۶. آن‌گاه به مرحله سوم می‌رسند که بیان ادله اقوال دیگر است. ممکن است یک کتابی چنین بحثی را همراه ندارد که در آنجا مرحله سومی در کار نیست. و اگر در یک کتاب، ادله اقوال دیگر آمده باشد، به همان اندازه و فهرست وار گزارش می‌شود؛ مانند این نمونه:

الدريعة إلى أصول الشريعة ٩٩

المرحلة الثالثة: أدلة سائر الأقوال

٨. الدليل الاعتباري (ص ٨٤-٨٥)

- ١/٨. وجوب المقدمة إذا كان الأمر مطلقاً.
- ٢/٨. مطلق الأمر يقتضي تحصيل مقدماته، فأما إذا كان مشروطاً منه بصفة كالزكاة والخج فلا يوجب ذلك فيه.
- ٣/٨. هذه مجرد دعوى، فما الفرق بينكم وبين من عكسها، فقال: إن مطلق الأمر يقتضي إيجابه دون غيره؟ فإذا علمنا وجوب المقدمات كالوضوء في الصلاة علمناه بدليل خارج عن الظاهر.

۳۱۵

آینه پژوهش | ۲۱۹

سال ۳۷ | شماره ۳

مرداد و شهریور ۱۴۰۵

عکس ص ۹۹

به همین روال گزارش ۲۸ اثر آورده می‌شود.

نکات قابل توجه و تأمل در این گزارش‌ها عبارت‌اند از:

۱. مطالب کتاب‌ها با اصطیاد و عبارت‌پردازی نویسندگان گزارش می‌شود.

۲. اگر کتاب مورد استناد، حاوی صفحات متعدد در میحث مقدمه واجب باشد، آدرس صفحه‌ای که مطلب از آن گرفته شده در جلوی عبارت و داخل پیرانتز آورده می‌شود.

۳. گزارش بیست و هشتمین کتاب یعنی غرر الاصول نوشته آیت الله محسن وحید، از همه مفصل تر است. ۶۴ صفحه بدان اختصاص داده شده است که حدود یک ششم بخش گزارش ها که ۳۷۵ صفحه بود، می شود. البته دلیلش این است که این کتاب دو جلدی که ۶۸۳ صفحه حجم دارد، فقط در خصوص مقدمه واجب تألیف شده است و مفصل ترین نوشته در این باره می باشد.

نکته قابل توجه در گزارش این کتاب این است که برخلاف روال جاری موسوعه، شرح حال نویسنده این کتاب یعنی آقای محسن وحید است نیامده است؛ ظاهراً بدان دلیل که موسوعه با اشراف ایشان تألیف شده است.

۴. در پایان گزارش کتاب ها بخشی را به عنوان ترتیب الاقوال و الادله آورده اند که جمع بندی و تلخیص جامعی از اقوال و ادله در مبحث مقدمه واجب است. جمع اقوال استخراج شده، دوازده مورد است. سپس ادله اقوال را با سه مدل گزارش می کنند:

* ادله هر قول؛

* ادله بر حسب نوع دلیل (یعنی: کتاب، سنت، اجماع و ...)

* ادله بر حسب ادوار زمانی (که در پنج دوره زمانی دسته بندی شده است).

ج) نمایه ها و نمودارها

آخرین بخش کتاب را طبق عنوان گذاری نویسندگان، «الفهارس و الجداول» تشکیل می دهد. این بخش از کتاب دربرگیرنده دو مدل جدول و نمایه است؛ گونه اول اختصاص به کتاب غرر الاصول استاد وحید خراسانی دارد که در هفتاد صفحه است و چنین عنوان دارد: «معجم اصطلاحات الاصولية و الفقهية فی کتاب غرر الاصول» و شامل این مباحث است:

۱. الاصطلاحات الاصلية؛

۲. الاصطلاحات المرتبطة؛

۳. المسائل الاصولية و العلمية المرتبطة؛

۴. الاصطلاحات الفقهية؛

۵. الارجاعات الفقهية؛

۶. بیانات کتاب غرر الاصول.

ذیل پنج عنوان اول، اصطلاحات جداگانه در هر جلد کتاب غرر الاصول نمایه شده‌اند؛ بدان معنا که هر یک از اصطلاحات و تیتروهای پنج‌گانه از حرف الف تا واو، نخست در جلد اول نمایه شده است و سپس در جلد دوم نمایه می‌شود.

گونه دوم، جدول‌ها و فهارس عام تمامی کتاب‌هاست که این مباحث را دربر می‌گیرد:

۱. جدول اقوال و ادله در ۲۸ کتاب گزارش شده؛
۲. جدول اقوال در ۲۸ کتاب (از جهت اطلاق و تفصیل)؛
۳. جدول معرفی جلد و صفحات هر کتاب در مبحث مقدمه واجب؛
۴. جدول حوادث تاریخی از جهت قرن و هم‌زمانی با مؤلفان کتب اصولی به همراه نمودار حوادث تاریخی؛
۵. فهرست آیات و روایات؛
۶. جدول معرفی حکومت‌های اسلامی مقارن با مؤلفان کتاب‌های اصولی؛
۷. جدول معرفی حکومت‌های اسلامی مقارن با هر کتاب؛
۸. نمودار عدد ادله بر حسب قرن‌ها؛
۹. نمودار عدد ادله بر حسب کتاب‌ها، با تفکیک ادله هشت‌گانه؛
۱۰. نمودار کلی عدد ادله، در کتاب‌ها؛
۱۱. نمودار عدد ادله، در هر قرن؛
۱۲. نمودار منحنی فراز و فرود ادله در طول قرن‌ها؛
۱۳. نمودار منحنی فراز و فرود ادله، در هر کتاب؛
۱۴. نمودار ادله به لحاظ اطلاق و تفصیل در کتاب‌ها؛
۱۵. نمودار اقوال از جهت اطلاق و تفصیل بر حسب قرن‌ها؛
۱۶. نمودار منحنی فراز و فرود صفحات مقدمه واجب در هر کتاب؛
۱۷. نمودار منحنی تعداد مباحث و حجم آن، بر حسب قرن‌ها.

دو: تحلیل، پیشنهاد و یادآوری

باید اذعان کرد که این تألیف از وجوه گوناگونی بدیع و ابتکاری است و در تألیفات حوزه‌های علمیه به‌ویژه در مباحث اصولی، پیشینه‌ای ندارد:

وجه اول: بدیع بودن: گردآوری آثار تدوین شده در یک موضوع، آن هم نه فقط در قالب به هم چسباندن، بلکه با تفکیک و دسته بندی و سازماندهی؛

وجه دوم: نوآوری: توجه به نگاه تاریخی به مسائل و محور قرار دادن آن و مهم تر از آن، توجه به آثار و فواید این نگاه تاریخی؛

وجه سوم: استفاده از نمودارها و جدول ها برای نشان دادن سیر تطور مباحث.

بدیع و ابتکاری بودن و به سخن دیگر، بی سابقه بودن در حوزه های علمیه، می طلبد که نویسندگان واضح تر و شفاف تر به معرفی تیترا، عناوین و اصطلاحات به کار گرفته می پرداختند.

به جد می توان گفت جدول ها و نمودارهای آخر کتاب از دید و توجه بسیاری مغفول می ماند؛ زیرا توضیحات روشنگری را همراه خود ندارد.

بر این اساس مواردی را برای پیشنهاد و یادآوری مطرح می کنم که اگر درست فهمیده باشم، مورد توجه نویسندگان به ویژه مُشرفِ مُعَظَّم قرار گیرد و در تجدید چاپ این جلد و نیز تدوین و چاپ مجلدات دیگر مدنظر قرار گیرد:

۱. شایسته است مسئله فواید و آثار نگاه تاریخی در علوم به ویژه در مباحث علم اصول (که در ص ۳۳-۳۴ به اجمال بدان پرداخته اند) با توضیحات بیشتر به همراه نمونه های عینی و ملموس بیان گردد.

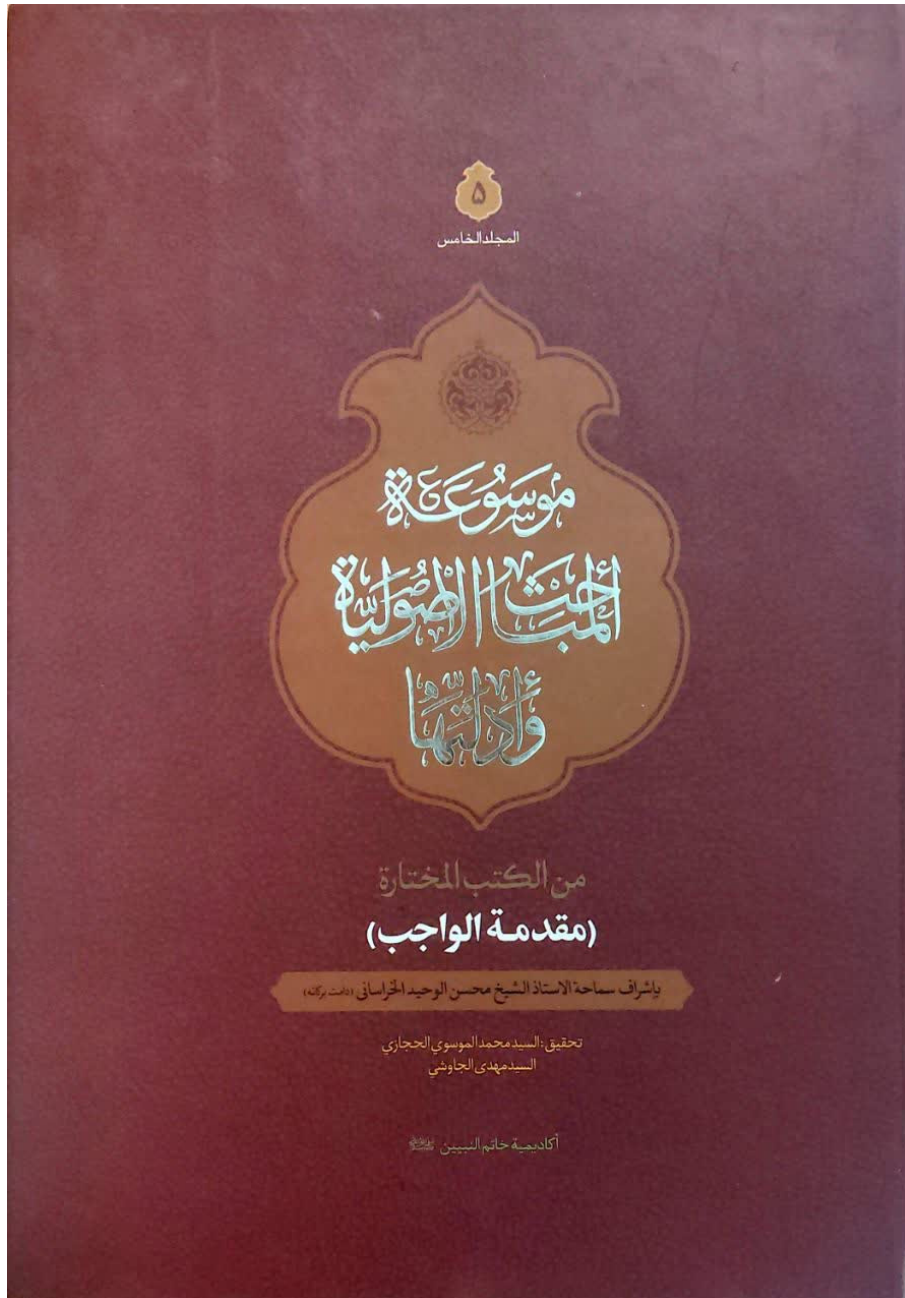
۲. شایسته است توضیحات بیشتری در تبیین ارتباط تألیفات اصولی هر عصر با حوادث و رخداد های آن عصر ارائه گردد و با مثال و نمونه هایی ملموس از این راز پرده برداری شود؛ برای مثال اگر کتاب های اصولی یا مبحث مقدمه واجب در قرن هفتم مقارن دوره ایلخانیان بسط پیدا کرده اند، چه نسبتی میان این پدیده علمی با وقایع اجتماعی - سیاسی وجود داشته است.

۳. در بخش جدول ها و فهارس، عنوان «بیانات کتاب غرر الاصول» که حجم قابل توجهی (۱۵ صفحه) نیز دارد، نیاز به توضیح و رفع ابهام دارد تا بیشتر مورد بهره برداری و استفاده قرار گیرد.

۴. در جدول اقوال و ادله در کتب (ص ۵۵۵) تهذیب الاصول علامه حلی حذف شده است و توضیحی برای این حذف در کتاب ارائه نشده است.

۵. به نظر می رسد در بخش اصطلاحات و ارجاعات، ادغام اصطلاحات و ارجاعات جلد اول و دوم سودمند است و برای کاربر فایده بیشتری دارد.

۶. بهتر است نمودارها که از کارهای زیبا و جالب کتاب است، با توضیحات تشریحی همراه شود.
۷. پیشنهاد می‌شود بخش جدول‌ها و نمودارها و نیز توضیحات ابتدایی کتاب، به زبان فارسی در اختیار فارسی‌زبانان قرار گیرد و دایره بهره‌بردن از کتاب و ایده‌های جدید آن توسعه یابد.
- امیدواریم به زودی شاهد چاپ و عرضه مجلدات دیگر این اثر باشیم، بلکه آرزو داریم چنان‌که در مقدمه کتاب بیان شده است، این روش را در دیگر علوم مانند کلام و فقه هم شاهد باشیم.

۳۲۰

آینة پژوهش | ۲۱۹

سال ۳۷ | شماره ۳

مرداد و شهریور ۱۴۰۵